

ODABRANA DELA ŽOZEA SARAMAGA

S OVOG I S ONOG SVETA

SA TLA UZDIGNUTI

SEDAM SUNACA I SEDAM LUNA

GODINA SMRTI RIKARDA REIŠA

KAMENI SPLAV

POVEST O OPSADI LISABONA

JEVANĐELJE PO ISUSU HRISTU

SLEPILO

SVA IMENA

PEĆINA

UDVOJENI ČOVEK

OGLED O LUCIDNOSTI

SMRT I NJENI HIROVI

PUTOVANJE JEDNOG SLONA

KAIN

—

PUTOVANJE KROZ PORTUGALIJU

SARAMAGO

DOBITNIK NOBELOVE NAGRADE

GODINA SMRTI RIKARDA REIŠA

Prevela s portugalskog
Jasmina Nešković

■ Laguna ■

Naslov originala

José Saramago,
O ANO DA MORTE DE RICARDO REIS

Copyright © 1984 José Saramago & Editorial Caminho
– 1986, by arrangement with Literarische
Agentur Mertin Inh. Nicole Witt e. K.,
Frankfurt am Mein, Germany

Translation copyright © 2013 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

GODINA SMRTI RIKARDA REIŠA

Izabeli, druga knjiga, isti znak

Mudar je onaj ko se zadovoljava prizorom sveta.

Rikardo Reiš

*Biranje načina za izbegavanje svakog delovanja
oduvek je bilo moja životna težnja i briga.*

Bernardo Suareš

*Ako mi kažu da je besmisleno govoriti tako o nekome
ko nikad nije postojao, odgovoriću da nemam nikakvih
dokaza o tome da je Lisabon ikada postojao,
ili ja, koji pišem, ili bilo šta drugo, bilo gde.*

Fernando Pessoa

Ovde prestaje more i počinje zemlja. Kiši nad bledim gradom, mutna reka nosi mulj, voda se izlila i preplavila podlokane obale. Jedna crna lađa plovi uz turobnu maticu, to je *Hajland brigejd*, koji će pristati uz dok na Alkantari. Parobrod je engleski, pripada Kraljevskoj pošti, a koristi se za prelaz preko Atlantika, saobraćajući između Londona i Buenos Ajresa, tamo-amo, i obilazeći uvek iste luke, La Plata, Montevideo, Santos, Rio de Žaneiro, Pernambuko, Las Palmas, ovim ili obrnutim redom, a ako usput ne doživi brodolom, svratiće još i u Vigo i Bulonj-sir-Mer, da bi naposletku uplovio u Temzu, kao što sad ulazi u Težo, koja li je reka veća, koje selo. To nije veliki brod, svega petnaest hiljada tona nosivosti, ali dobro podnosi more, kao što se još jednom potvrdilo tokom ove plovidbe, jer su, uprkos neprestanom lošem vremenu, samo putnici početnici osetili muke morske bolesti, ne računajući one prekaljene pojedince, naviknute na prekookeanska putovanja, kojima iskustvo nije bilo od velike pomoći, budući da pate od neizlečivih stomačnih tegoba. No, sve u svemu, čovek se prijatno oseća na tom brodu koji

je tako udoban i domaćinski namešten, da su mu nadenuli, iz milošte, kao i njegovom bratu blizancu *Hajland monarhu*, nadimak porodičnog parobroda. I jedan i drugi opremljeni su prostranim palubama za sport i sunčanje, gde se može, na primer, igrati čak i kriket, igra koja se podjednako uspešno upražnjava na morskim talasima kao i na travnatim terenima na kojima je nastala, što treba da pokaže kako britanskoj imperiji ništa nije nemoguće, s obzirom na snažnu volju koja njome vlada. Po tihom vremenu, *Hajland brigejd* je dečji vrtić i raj za starce, ali ne danas, po ovolikoj kiši, kad više nema izgleda da će se išta promeniti, do mraka. Kroz brodska okna, mutna od soli, deca zure u sivi grad, rasut po brežuljcima, sav od niskih kuća, kako se iz daljine čini, a tek tu i tamo štrči poneka katedrala, kakvo izbočeno pročelje, obrisi nečega što liči na ruševine tvrđave, ukoliko sve to nije varka, himera, opsena koju stvara pokretna zavesa voda koje se slivaju iz zatvorenog neba. Deca stranaca, koju je priroda izdašno obdarila radoznalošću, hoće da znaju kako se ovo mesto zove, a roditelji ih obaveštavaju, ili to čine njihove dadilje, nurses, bonnes, fraüleins, il' neki mornar u prolazu, Ližboa, Lisbon, Lisbonne, Lissabon, četiri različita načina izgovaranja, ne računajući srednje i netačne varijante, tako deca sad znaju ono što im je ranije bilo nepoznato, a to su ipak već znala, zapravo ništa, samo jedno ime, približno izgovoreno, što samo unosi još veću zbrku u njihove mlade mozgovce, s naglaskom Argentinaca, Brazilaca i Španaca, koji, iako tačno pišu Lisboa na svom kastiljanskom ili portugalskom, izražavaju svaki nešto drugo, ni nalik na ono što smo navikli da slušamo i slovima beležimo. Kad sutra izjutra *Hajland brigejd* bude isplovio iz luke, poželjno bi bilo da se promoli malo sunca i malo plavetnila, da sura magla ovog nevremena ne bi sasvim pomračila, i to dok je kopno još na

vidiku, uspomenu, ionako već bledu, putnika koji su prvi put ovuda prošli, one dece što ponavljaju Ližboa, preobraćajući to ime u neko drugo, svako prema svom nahođenju, onih odraslih koji se mršte i ježe od vlage što se probija kroz drvo i gvožđe, kao da je *Hajland brigejd* izronio iz dubine mora, kao neka avetinjska lađa, dvostruko priviđenje. Po sopstvenoj želji i volji nikom ne bi palo na um da ostane u ovoj luci.

Malo je ljudi koji se spremaju da siđu. Parobrod je ukotvljen, već su spuštene i stepenice, dole, na keju, nosači i lučki radnici pristižu, bez žurbe, obalska straža izlazi iz zaklona svojih kućica i baraka, pojavljuju se carinici. Kiša se smirila, jedva rominja. Putnici se tiskaju na mostu, oklevajući, kao da sumnjaju da im je dozvoljeno da se iskrcaju, možda postoji karantin, ili zaziru od klizavih stepenica, ali najviše ih plaši taj nemi grad, izgleda kao da su u njemu svi pomrli, a kiša pada jedino zato da bi oborila u blato ono što još uvek stoji uspravno. Duž keja, kroz okna drugih usidrenih lađa, čkilji neka sablasna svetlost, jarboli su posećene grane, crne, dizalice nepomične. Nedelja je. Iza hangara počinje sumorni grad, sabijen iza svojih fasada i zidova, za sada još zaštićen kišom, razmićući ovde-onde poneku zavesu, tužnu i izvezenu, izviruje napolje praznim očima, sluša kako grgolji voda sa krovova kroz oluke, kroz odvodne cevi, preko svetlucavog krečnjaka duž pločnika, do prepunjenih šahtova, ponegde otvorenih, ako se voda već izlila.

Silaze prvi putnici. Pognutih ramena, pod jednoličnom kišom, nose torbe i ručni prtljag, s izgubljenim izrazom, kao da je ovo putovanje bilo san sazdan od fluidnih slika, između mora i neba, metronom na pramcu koji se diže i spušta, njihanje talasa, uspavljujući horizont. Neko nosi u naručju dete, po svoj prilici portugalsko jer se živo ne čuje, nije se setilo da pita gde se nalazi, ili su ga već obavestili,

sinoć, kad su mu, da bi lakše zaspalo u zagušljivoj kabini, obećali jedan prekrasan grad i srećan život, još jednu bajku za obmanjivanje, jer ovima očigledno u emigraciji nisu cvetale ruže. A nekoj staroj ženi, koja uporno pokušava da otvori kišobran, ispada zelena kutijica u obliku škrinje koju je nosila ispod miške, razbija se o kamene ploče na keju, poklopac odskače, dno otpada, ničeg vrednog tu nije bilo, samo njene lične stvari, nekoliko šarenih krpa, pisma, fotografije koje su se razletele, perle koje su se polomile jer su bile staklene, klupka belog konca, sada umrljana, jedno od njih otkotrljalo se i upalo u vodu, između broda i keja, to je putnica iz treće klase.

Kako ko kroči na zemlju, smesta trči u zaklon, stranci gundaju protiv kijameta, kao da smo mi krivi za ovo pasje vreme, izgleda da su zaboravili da u njihovim francuskama i engleskama ima običaj da bude mnogo gore, uostalom, njima je svaka sitnica dobrodošla da bi omalovažavali siromašne zemlje, čak i prirodna kiša, mi bismo imali daleko jače razloge da se žalimo, a evo, ćutimo, prokleta ova zima što otima zemlju s plodnih njiva, a sam bog zna koliko nam nedostaje, nama, jednom tako malom narodu. Već je počeo istovar prtljaga, mornari pod svetlucavim kabanicama liče na kaluđere s kukuljačama, na doku, portugalski nosači kreću se znatno lakše, u kratkim jaknama od impregniranog platna, s kačketima, ali toliko ravnodušni prema onoj silnoj vodurini, da im se ceo svet čudi, možda će ovaj prezir prema udobnosti pomoći da se olakšaju džepovi putnika, njihovi novčanici, kao što se danas kaže, napojnica raste sa saosećanjem, o, zaostali narode, s večno ispruženom rukom, svako prodaje ono čega ima napretek, pomirenost sa sudbinom, poniženje, strpljenje, uvek se nađe neko ko je spreman da trguje tom robom. Putnici su prešli na carinu, malo njih,

kao što se moglo pretpostaviti, ali neće skoro odande izaći s obzirom na sijaset papira koje treba popuniti i na prave manijake u krasnopisu koji su danas na dužnosti, verovatno se oni brži nedeljom odmaraju. Sumrak je, a tek je četiri sata, još malo da se smrkne i biće noć, ali ovde, unutra, kao da vlada večna tmina, čkiljave sijalice gore preko celog dana, neke su i pregorele, ova, na primer, već nedelju dana tako stoji, a još je nisu zamenili. Prozori, umašćeni, propuštaju neku vodnjikavu svetlost, vazduh je zagušljiv od isparenja pokisle odeće, kiselkastog mirisa prtljaga, vonja uniformi, a neka tuga pritiska putnike koji su najednom zanemeli, ni trunke radosti u ovom povratku nema. Carina je predvorje, čistilište, šta li nas tek napolju čeka.

Jedan crnomanjast čovek, suvonjav, potpisuje poslednje papire, uzima duplikate, sad je slobodan da krene, da izađe, da nastavi svoj put na kopnu. Prati ga jedan nosač čiji fizički izgled ne treba posebno opisivati, inače će se ovo izlaganje otegnuti unedogled kako bi se njime izbegla svaka zabuna i opasnost da ih pobrka neko ko bude morao da ih razlikuje, ako takav uopšte postoji, jer oni su obojica mršavi, crnomanjasti, preplanuli i obrijani, a ipak veoma različiti, jedan putnik, drugi nosač. Taj drugi tovari ogroman kofer na metalna kolica, a ostala dva, mala u poređenju s ovim, obesio je oko vrata na uže koje mu prolazi ispod brade, nalik na jaram ili lanac nekog ordena. Tamo napolju, pod zaštitom strehe, odložiće teret na zemlju i otići da potraži taksi, to obično nije neophodno, kad stigne brod, svi oni nagrnu u luku. Putnik gleda niske oblake, barice na neravnom tlu, vodu u pristaništu, prljavu od ulja, ljsuki, svakojakih otpadaka, i tada primećuje neke ratne brodove, neupadljive, nije očekivao da će ih tu videti, zar nije tim plovilima mesto na pučini, ili, kad nije vreme rata i ratnih vežbi, tamo na ušću, koje je

toliko široko da bi moglo da primi sve flote sveta, kao što se govorilo nekad, a možda se ponavlja i danas, bez razmišljanja o tome o kakvim je to flotama reč. I ostali putnici izlaze sa carine u pratnji svojih nosača, tada se pojavljuje taksi, raspršujući vodu točkovima. Skoliše ga bučne mušterije, ali nosač priskoči, rastera gužvu, To je za ovog gospodina, reče, dokazujući time da je čak i jedan bedni amalin iz lisabonske luke, kad pada kiša i okolnosti dozvole, kadar da raspolaže tuđom srećom, da je svojim vlastitim, slabašnim rukama, deli ili oduzima, kao što se veruje da Bog čini sa životom. Dok vozač otvara prtljažnik, putnik upita, i tada se prvi put čuo njegov laki brazilski naglasak, Zašto su oni brodovi u luci, a nosač odgovara, sav zadihan, jer je pomagao vozaču da podigne veliki kofer, težak, Aha, to je sidrište mornarice, dovukli su ih tu prekjuče, zbog lošeg vremena, inače su već bili spremni da podignu sidro i otplove u Alžeš. Pristigoše i drugi taksiji, zakasnili su, ili je parobrod pristao pre vremena, sad je na pristaništu kao na buvljoj pijaci, ima za svakog ponešto, Koliko sam vam dužan, pita putnik, Iznad tarife, dajete koliko želite, odgovori nosač, ali nije rekao ni kolika je tarifa niti prava cena usluge, uzdao se u onu sreću koja prati odvažne, pa makar bili i nosači, Imam samo engleski novac, A, to ništa ne mari, i vide kako mu se na ispruženi dlan desne ruke spušta deset šilinga, a taj mali metalni disk blistao je jače nego sunce, kraljevska zvezda napokon je uspela da pobedi oblake koji su pritisli Lisabon. Za dug i plodan život jednog nosača prvi je i osnovni uslov da ima tvrdo srce, kao od bronze, jer, u protivnom, lako bi se mogao srušiti pod teretom bremena koje nosi i silnih uzbuđenja koja mora da podnosi. U želji da nekako uzvrat na ovu preteranu darežljivost, ako ništa drugo, barem na rečima da ne ostane dužan, nosač dodaje zahvaljivanjima koja niko ne

sluša, obaveštenja koja mu niko nije tražio, To su kontratorpiljeri, gospodine, naši, portugalski, ono je Težo, pa Don, Lima, Volga, Tamega, Don je ovaj najbliži. Ni po čemu se ne razlikuju, mogli bi slobodno zameniti imena, svi jednaki, kao blizanci, obojeni u mrtvačko sivo, natopljeni vodom, bez žive duše na komandnom mostu, s pokislim zastavama koje vise kao krpe, neka nam Bog oprostí ovu nehotičnu uvredu, ali, konačno, barem smo saznali da je ovo Don, ko zna, možda ćemo ponovo za njega čuti.

Nosač podiže kačket i zahvaljuje, taksi naglo kreće, vozač želi da mu kažu, Kuda, i to pitanje, tako jednostavno, tako prirodno, savršeno primereno mestu i okolnostima, zatiče putnika nespremnog, kao da je činjenica da je kupio kartu za put u Rio de Žaneiru bila i ostala jedini mogući odgovor na sva pitanja, čak i na ona teška, koja su svojevremeno nailazila samo na ćutanje, a sada, čim se iskrcao, uvideo je da taj odgovor nije dovoljan, možda zato što su mu postavili jedno od dva sudbinska pitanja, Kuda, drugo, još gore, bilo bi, Zašto. Vozač pogleda u retrovizor, uveren da ga putnik nije čuo, već je otvorio usta da ponovi, Kuda, ali odgovor ga je preduhitrio, i dalje neodlučan, neodređen, U neki hotel, Koji, Ne znam, i kako je izgovorio, Ne znam, putnik je najednom shvatio šta bi želeo, i to tako jasno kao da je celim putem razmišljao samo o toj odluci, U neki hotel blizu reke, tu malo niže, Blizu reke ne vidim nijedan osim *Braganse*, na početku Ulice Alekrin, ne znam da li znate. Hotela se ne sećam, ali znam gde je ulica, živio sam u Lisabonu, ja sam Portugalac, Ah, Portugalac, po naglasku sam pomislio da ste Brazilac, Zar se toliko oseća, Pa, oseća se malo, Šesnaest godina nisam dolazio u Portugaliju, Šesnaest godina je mnogo, primetićete ovde velike promene, i posle tih reči vozač naglo učuta.

Putniku nije izgledalo da su promene tako značajne. Avenija kojom su išli uglavnom se poklapala sa slikom koja mu je ostala u sećanju, jedino je drveće bilo više, nije ni čudo, imalo je čitavih šesnaest godina da poraste, pa čak i tako, ako je njegovo mutno pamćenje sačuvalo zelene krošnje, sada je zimska ogolelost granja umanjivala razmere drvoreda, pa su se dve vizije, manje-više, podudarale. Kiša je popustila, sad su padale samo retke kapi, ali nigde ni najmanjeg tračka plavetnila, oblaci nikako da se razmaknu, stopljeni u jedan gust i jedinstveni svod olovne boje. Mnogo je padalo, upita putnik, To je pravi potop, već dva meseca samo lije kao iz kabla, odgovori vozač i isključi brisače. Promicali su retki automobili, poneki tramvaj, usamljeni prolaznici koji su nepoverljivo sklapali kišobrane, duž pločnika ogromne bare nastale izlivanjem zapušениh odvodnih cevi, nekoliko otvorenih krčmi, jedna do druge, sumornog izgleda, ulepljene svetiljke okružene senkom, nemi prizor neke prljave čaše vina na pocinkovanom pultu. Te fasade su bedemi koji zaklanjaju grad, a taksi klizi kraj njih, bez žurbe, kao da traži neku pukotinu, otvor, tajna vrata, ulaz u lavirint. Voz iz Kaškaiša prolazi sporo, lenjo koči, još uvek je bio dovoljno brz da prestigne taksi, ali zaostaje, ulazi u stanicu kad automobil već obilazi oko trga, vozač objavljuje, To je onaj hotel, na početku ulice. Zaustavio se ispred jednog kafea, dodao, Bolje bi bilo prvo videti ima li slobodnih soba, ne mogu da stanem tik ispred ulaza, zbog tramvaja. Putnik izađe, baci pogled na kafe, zove se *Royal*, banalan primer monarhističke nostalgije u doba republike, ili spomen na prethodnu kraljevinu, prikriven ovde iza engleskog ili francuskog imena, zanimljiv slučaj, čovek gleda i ne zna kako da izgovori reč, da li rojal ili ruajal, ima vremena da se do mile volje bavi tim pitanjem jer kiša više ne pada a ulica ide uzbrdo, onda zamišlja kako

se vraća iz hotela, sa iznajmljenom sobom ili bez nje, a od taksija ni traga, nestao je sa sve prtljagom, odećom, ličnim stvarima, njegovim papirima, i pita se kako da živi lišen tih i ostalih dobara. Već je savladao ulazne stepenice u hotel, kad je uvideo, na osnovu tih misli, da je strašno umoran, to je ono što je osećao, težak umor, utrnulost duše, očajanje, ako nam je značenje tih reči dovoljno poznato da bismo ih mogli izgovoriti i razumeti.

Kad se gurnu ulazna vrata hotela, zazvoni električno zvonce, svojevremeno se tu sigurno oglašavala trubica, tiritin-tin, ali uvek treba računati na napredak i njegova dostignuća. U podnožju strmog stepeništa, iza ograde, stajala je jedna figura od livenog gvožđa sa staklenom kuglom u desnoj ruci, koja je predstavljala jednog paža u dvorskom odelu, ako to uopšte treba naglašavati, ako to nije pleonazam, budući da niko još nije video paža koji ne nosi dvorsko odelo, zato i jesu paževi, bolje bi bilo reći, Jedan paž odeven kao paž, sudeći po kroju odeće, model je italijanski, iz doba renesanse. Putnik se uspinjao beskrajnim stepenicama, prosto je neverovatno da treba toliko da se penje da bi dospao na prvi sprat, to je osvajanje Maunt Everesta, utopijski poduhvat, večni san planinara, ali srećom, na vrhu se ukaza jedan brkajlija, da ga ohrabri, Hopala, naravno, nije to rekao, ali se tako može prevesti njegov pogled i način na koji se naginjao sa odmorišta, pokušavajući da odgonetne koji dobar vetar ili zla sreća donose ovamo ovoga gosta, Dobro veče, gospodine, Dobro veče, ponestaje mu daha da izgovori još nešto, brkajlija se smeška s razumevanjem, Jednu sobu, a osmeh se pretvara u izvinjenje, na ovom spratu nema soba, ovde su recepcija, trpezarija, salon, tamo pozadi kuhinja i ostava, sobe su gore, treba da se popnemo na drugi sprat, ova ovde ne dolazi u obzir, suviše je mala i mračna, ova